

ПРОБЛЕМА АВТОПЕРЕКЛАДУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІЙ ДУМЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ (до питання першовитоків)

У статті розглянуто погляди П. Куліша та Г. Квітки-Основ'яненка на проблему самоперекладу. Проаналізовано міркування критиків про означений міжмовний та міжлітературний феномен як вияв письменницького білінгвізму та проакцентовано різноаспектність його осмислення (і в контексті національного літературного розвитку, і як проблеми психолінгвістичної, і з погляду психології творчості та естопсихології). З концептуальними думками П. Куліша про автопереклад, що залишаються актуальними й нині, пов'язано питання першопочатків вивчення означеного міжкультурного художнього явища.

Ключові слова: автопереклад, білінгвізм, рідна мова, менталітет, художня творчість, національний літературний процес.

Olga Teterina. Self-translation issue in the Ukrainian literary criticism of the 19th century (to the study of provenance)

The article examines views of P. Kulish and H. Kvitka-Osnovyanenko concerning the problem of self-translation. Opinions of critics about such translangual and interliterary phenomenon as a manifestation of bilingualism of a writer were analyzed, with particular focus on various aspects of its comprehension (in the context of national literary development, as a psycholinguistic problem, as well as in terms of psychology of creativity and esthopsychology). The beginning of interpreting the mentioned intercultural phenomenon on domestic ground is linked with P. Kulish's ideas concerning self-translation which remain topical even nowadays.

Key words: self-translation, bilingualism, native language, mentality, creative work, national literary process.

Увага філологічної думки, насамперед порівняльного літературознавства, до проблеми іманентного розвитку національних літератур в епоху глобалізації [2; 26] актуалізує дослідження явища письменницької дво(багато)мовності, зокрема, і вивчення автоперекладу як міжкультурного феномену, у різних аспектах – літературознавчому, мовознавчому, компаративістичному, психолінгвістичному, герменевтичному.

Утім до останнього часу самопереклад належав до маловивчених наукових проблем та розглядався переважно лінгвістами. Вітчизняні дослідники зауважують, що у працях зарубіжних учених самопереклад осмислюється з погляду авторських змін у тексті іншою мовою (без акценту на проблемах двокультурності) [5, 1]. Зокрема, і відомий український перекладознавець В. Коптілов, розглядаючи питання про самопереклад, зосереджував увагу на змінах, які вносить автор у свій твір, перекладаючи / перестворюючи його іншою мовою. Саме в тих властивих змінах, “на які не наважується інший, “сторонній” перекладач”, дослідник вбачав якісну специфіку авторських перекладів [6, 134-135].

Прикметні спроби сучасних українських науковців, які, спираючись насамперед на праці О. Фінкеля [23-25], присвячені питанню автоперекладу, намагаються збагнути сутність самоперекладу як особливого виду перекладацької діяльності та водночас актуалізувати його вивчення у міжкультурному контексті [5; 18]. Це вповні узгоджується з науковими підходами дослідження художнього перекладу як феномену, що виникає на перетині двох культур, котрі враховують і явище автоперекладу. Зокрема, у концепції А. Поповича принципово важливого значення надається міжкультурному фактору в перекладі [19, 130-143]. До речі, міркування чеського перекладознавця про особливості автоперекладу багато в чому перегукуються із думками О. Фінкеля, на студії якого він посилається [19, 57-58]. Розглядає самопереклад у контексті міжкультурної комунікації й російська дослідниця Ю. Оболенська [17, 132-134].

Показово, що свого часу О. Фінкель, вказуючи на важливість осмислення самого явища автоперекладу (котре вивчав як перекладознавчу проблему у лінгвістичному аспекті), окреслював і головні питання, які висуває самопереклад. Зауважимо, що російський лінгвіст А. Швейцер набагато пізніше, лише в 90-х рр. ХХ ст., обґрунтував тезу про міжкультурний статус перекладу [27, 8].

Це дало змогу українському дослідникові не обмежуватися лише розглядом змін, які постають у процесі самоперекладу, а й наблизитися до розкриття причин їх виникнення, з'ясувати ті чинники, що й зумовлюють специфіку цього міжкультурного феномену порівняно з перекладом в усталеному розумінні. На переконання О. Фінкеля, саме іншомовне, іншокультурне середовище зумовлює характер, напрямок та зміст подолання труднощів, котрі виникають у процесі автоперекладу [25, 105]. Сучасні українські науковці вважають, що саме О. Фінкель уперше у світі виявив зацікавлення проблемою автоперекладу [5, 2], і пов'язують першовитоки осмислення цього явища зі статтею дослідника "Г.Г. Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів" (1928).

Особливої уваги в цьому контексті заслуговують висловлені понад півтора століття тому думки П. Куліша про феномен автоперекладу як взаємодію не лише двох мов, літератур, а насамперед двох культур. На жаль, ці надзвичайно цінні (та актуальні нині) Кулішеві спостереження аж до останнього часу залишалися поза увагою критики.

Показово, що О. Фінкель, завершуючи свою підсумкову статтю "Об автопереводе" (1962), здійснену на матеріалі самоперекладів Г. Квітки-Основ'яненка, зауважував, що аналіз перекладів одного тільки автора не дає можливості дійти остаточних та категоричних висновків [25, 125]. Утім надзвичайно вдячний матеріал для підтвердження міркувань критика становить не лише автопереклад "Чорної ради" П. Куліша, сучасника Г. Квітки-Основ'яненка, а і його концептуальні думки про явище самоперекладу (як автора, а також як одного з перших критиків російської "Марусі"). Водночас розмисли й самого Г. Квітки-Основ'яненка, висловлені щодо спроб перекласти свої твори російською мовою, близькі Кулішевим, увиразнюють усвідомлення специфіки автоперекладу тогочасною літературно-критичною думкою.

Самоосмислення автоперекладів Г. Квітки-Основ'яненка ("Маруся") та П. Куліша ("Чорна рада"), що засвідчують літературно-критичні праці та епістолярна спадщина письменників, фактично й започаткувало вивчення означеної проблеми на вітчизняному ґрунті.

Зауважимо, що згадані автопереклади чи не "найхарактеристичніші" (М. Дашкевич) за своєю мотивацією заявити про національну своєрідність української літератури, її повноправний поступ у міжкультурному художньому просторі.

О. Фінкель зазначав, що самопереклади Г. Квітки-Основ'яненка виникли "як відповідь на досить гості мовні та літературні проблеми його часу і декларували право української літератури на існування і можливості української мови для літературної творчості" [25, 123]. Дослідник наголошував на тому, що "на прикладі власних перекладів Квітка прагнув показати, що навіть найближчий та найточніший переклад не може дати уявлення про красу і своєрідність оригіналу" [25, 124-125].

Прикметні в цьому контексті відгуки сучасників письменника. Зокрема, О. Афанасьєв-Чужбинський вважав, що російська "Маруся" "утратила большую половину прелести, утратила всю наивность, утратила юмор, который в русском переводе подчас кажется натяжкой и словно подражанием кому-то" [1, 107]. Ще категоричнішу думку висловив редактор журналу "Маяк" Бурачек:

“Основьяненко, как все истинно оригинальное, непереволим. Малороссийский язык имеет свои колера...; эти колера теряют свою свежесть и блеск под русским светом” [цит. за: 25, 124]. Це підтверджував і сам автор. Порівнюючи український та російський варіанти свого твору, Г. Квітка-Основ'яненко зазначав, що переваги оригіналу “в оповіді, грі слів, зворотах, коротких виразах, наділених силою. Малоросійська “Маруся” не смертю цікавить, а життям своїм. “Ні, мамо!” – “аож” – “але!”... в російське цього не одягти” [7, 90].

Багато в чому суголосні позиції Г. Квітки-Основ'яненка погляди П. Куліша, котрий осмислював проблему автоперекладу в широкому загальнолітературному контексті. Промовиста вже сама назва програмного за своєю суттю епілогу до російського самоперекладу “Чорної ради” – “Об отношении малороссийской словесности к общерусской” (1857), у якій П. Куліш задекларував своє бачення перспектив самостійного національного літературного поступу. Саме цьому завданню, власне, було підпорядковане й написання першого історичного роману рідною мовою. Адже автор глибоко усвідомлював настійну потребу “мову підняти на рівень літературної, піднести до рівня історичної оповіді” [8, 475], а відтак, – змістового та формального збагачення української літератури. Письменник, певний у великих виражальних можливостях українського слова, вважав, що воно спроможне із часом “виявити себе у всіх видах віршів та прози” [9, 125].

Це вповні узгоджувалося з Кулішевою концепцією національного літературного розвитку. Обстоюючи відповідність української літератури духу народному, письменник-романтик утверджував ідею її протонародності як “запоруки загальнонародного розвитку в майбутньому”. Відтак П. Куліш наголошував: “Ми вивчаємо дружньо все, що вироблено іншими суспільствами та народностями, але благ для нашого народу очікуємо тільки від своєрідного розвитку його власних моральних сил та від збільшення засобів до життя на його рідному ґрунті” [10, 531]. Промовистий, зокрема, й епіграф до статті критика “Протонародність в українській словесності”: “Дорога... до могутності – (веде. – О.Т.) через виповнене любов'ю осягнення нашої національної своєрідності” [10, 582].

Не випадково в епілозі до російського самоперекладу “Чорної ради” П. Куліш обґрунтував свій вибір української мови для виконання завдання, на яке досі не зважувався, за його словами, жодний малоросіянин, а саме написати рідною мовою історичний роман “во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям” [8, 476]. Митець зауважував, що йому вдалося здійснити свій задум саме завдяки красі, гармонії, силі й багатству української мови.

П. Куліш, осмислюючи явище автоперекладу (зумовлене на той час соціально-політичними чинниками), не обмежувався наголошенням на його ролі як націєтворчого чинника, розглядав означене міжмовне та міжкультурне явище різноаспектно: і в контексті національного літературного розвитку (що було визначальним), і як проблему психолінгвістичну, і з погляду естопсихології, дошукуючись відповідей у сфері психології творчості.

З'ясовуючи, у чому ж криється головна причина невідповідності автоперекладу першотворові, П. Куліш зауважував: “Это произошло как от различия духа обеих словесностей, так и от того, что, сочиняя подлинник, я стоял на иной точке воззрения, а в переводе я смотрел на предмет, как человек известной литературной среды. Там я по возможности подчинялся тону и вкусу наших народных рапсодов и рассказчиков, здесь я оставался писателем установившегося литературного вкуса” [8, 458].

Автопереклад “Чорної ради”, а також думки письменника про явище самоперекладу виступають вагомим підтвердженням висновків О. Фінкеля, зокрема, його концептуальної тези про вимушене переосмислення автором свого твору “не для себе, а для інших”, за словами дослідника, з огляду на його функціонування в іншому культурному контексті, яке і призводить до творчого роздвоєння письменника, не дозволяючи йому “стати найкращим перекладачем власних творів” [25, 125]. Внаслідок лінгво-стилістичного аналізу автоперекладів Г. Квітки-Основ’яненка О. Фінкель дійшов висновку: труднощі виникають переважно у зв’язку з тим, що більшість ідіоматичних висловів тісно пов’язана зі специфічними особливостями культури й побуту свого народу, а це відображається і на змісті образів, і на можливостях перефразування, і на виборі засобів іншої мови для збудження необхідних для їх сприйняття асоціацій [25, 115].

Не випадково й Р. Зорівчак у праці, присвяченій цій проблемі, акцентує, що в зображенні реалій ідеться не так про переклад, як про “віднайдення семантико-стилістичного відповідника або про трансляційне перейменування реалій” [4, 92]. Відтак, саме інокультурне середовище спонукає автора до таких змін, яких він не допустив би в оригіналі, вважає О. Фінкель, фіксуючи ці зміни на рівні стилю і мови перекладу.

П. Куліш, утім, акцентує увагу на тому, що його оригінал і автопереклад – два різних за тоном і духом твори [8, 458], пов’язуючи це явище передусім із національними особливостями характеру та світосприйняття українського та російського народів, порушуючи так важливу проблему взаємозв’язку менталітету, мови та автоперекладу / перекладу [21], надто актуальну нині [16].

Показово, що П. Куліш, прихильник вільного перекладу, наголошував на “неможливості” адекватно передати український оригінал російською мовою так само, як і Г. Квітка-Основ’яненко, який дотримувався дослівного методу відтворення першотвору. Важливо, що обидва автори не лише фіксували явище неперекладності, зумовлене літературно-художнім білінгвізмом, а й намагалися його теоретично обґрунтувати. Українські письменники, міркування яких суголосні визначальній тезі західноєвропейської думки доби романтизму (Й. Гердер, В. Гумбольдт) про взаємозумовленість історичного та духовного поступу народу, а мову як вияв народного духу, дошукувалися відповідей на питання про труднощі перестворення оригіналу чужою мовою у психолінгвістичній сфері.

Невдалі російські переклади своїх творів так само, як і альтернативні таким спробам самопереклади, переконували, зокрема Г. Квітку-Основ’яненка, в особливих виражальних можливостях української мови, змушували звернути увагу на неповторні звороти, зумовлені складом національної психіки, які, за його переконанням, неможливо відтворити іншою мовою. Головну причину явища неперекладності, яке виразно засвідчив процес самоперекладу, автор “Марусі” вбачав насамперед у видимій, за його словами, відмінності мов – російської та української: “Те, що однією мовою буде сильно, звучно, гладко, іншою не справляє ніякого враження, холодно, сухо” [7, 90]. Письменник це пояснював своєрідністю / неподібністю менталітетів обох народів, що, власне, й утруднювало відтворення “виразів, невластивих звичаям, розмов – національності, дій – характерам, які мислять по-своєму” [7, 89].

Прикметно, що такою логікою думки керувався й П. Куліш, зокрема, стосовно неперекладності глибоко народних творів Г. Квітки-Основ’яненка: “На русский язык они (повісті. – О. Т.) почти не переводимы, потому что в нем неоткуда было образоваться соответственному тону речей. Великорусские простолудины,

не имея в своей натуре свойств народа малороссийского, слишком резко отличаются от него характером языка своего” [8, 468].

Подібних висновків письменник доходив й у процесі самоперекладу “Чорної ради”, звертаючи увагу на наявність в українській мові таких художніх засобів, які передають поняття, близькі саме внутрішній природі свого народу. Вони і створюють, на думку автора, той відповідний тон, що не може бути відтворений у російському перекладі.¹ Осмислюючи сутність української “натури” в контексті філософії серця (Г. Сковорода), П. Куліш зізнавався, що в російському перекладі “Чорної ради” зіткнувся з “невозможностью выразить свои душевные речи” [8, 475]. На його думку, складність перекладу “Чорної ради” російською мовою поглиблювалася ще й тим, що в оригіналі “многое <...> написано целиком со слов народа” [13, 121-122].

Зокрема, одними з найвластивіших та водночас найбільш чуттєво містких для української ментальності, а відповідно, і для української літератури передусім романтичного спрямування, постають поняття-образи серця, душі. Не випадково, що автор висловлюється значно розлогіше в українському тексті “Чорної ради”, передаючи, наприклад, почуття Лесі до Сомка: “І зросла Леся, його кохаючи, кохаючи щиро дівочим серцем. Що тільки в піснях виспівують про те кохання, усе вона складала у своєму серці” [14, 80-81]. Натомість у російському варіанті перекладач максимально (а точніше, безпорадно) лаконічний: “И выросла Леся, любя его, как умеют любить только казачки” [13, 88-89]. Або, скажімо, зображуючи в українському тексті Кирила Тура як людину, наділену “широю душею”, П. Куліш змушений, щоб бути зрозумілішим російському читачеві, вдатися в перекладі до такої описово-зовнішньої характеристики свого героя: “У него <...> душа такая, как будто он вырос в церкви...” [14, 92]. Так само, внутрішній стан свого героя Шрама, що в українському тексті автор передає так: “<...> тяжело стало старому на души. Далі здихнув важко, од серця” [14, 61]. У російському перекладі відтворює як: “<...> неожиданная сцена сильно его опечалила. Наконец он облегчил вздохом грудь” [13, 50]. Показово, що стан гніву своїх персонажів (наприклад, діалог Кирила Тура з Лесею під час її викрадення) автор передає значно виразніше в російському перекладі порівняно з оригіналом, а вияв закоханості (зокрема Петра) передає, навпаки, стриманіше.

Не випадково П. Куліш, перекладаючи свій твір, зауважував значні втрати російської версії. У передмові до самоперекладу автор констатував, що у перекладі є місця, яких немає в оригіналі, а в оригіналі залишилося багато того, що не ввійшло в переклад [8, 458]. Це, власне, підтверджує міркування О. Фінкеля про одну із специфічних характеристик автоперекладу, яка полягає у стиранні меж між переробкою та перекладом [24, 125], що й зумовлює розуміння самоперекладу як “другої редакції” першотвору [24, 120] або навіть як “частково самостійного твору” [24, 123]. Погляд на автопереклад як другий оригінал поширений в сучасній перекладознавчій науці, хоча деякі дослідники його не поділяють. Зокрема, А. Попович обґрунтовує думку про

¹Це, до речі, цілком підтверджує слушність думки О. Федорука, котрий дійшов важливого текстологічного висновку, вивчаючи цензурну історію Кулішевого епілогу до російського автоперекладу “Чорної ради”. Дослідник звертає особливу увагу на вимушену правку, внесену автором, і, зокрема, вважає, що в наступному виданні варто поновити слово “отчасти” в реченні: “Назначение Гоголя было внести начало глубокого и всеобщего сочувствия между двух племен, связанных материально и отчасти духовно...” (адже відсутність цього слова принципово змінює зміст праці [22, 79], – насамперед “чи не першої програмової артикуляції, за словами Г. Грабовича, того згустку проблем, що їх обіймає питання українсько-російських стосунків” [див.: 22, 71]). Натомість у першому абзаці, пізніше введеному П. Кулішем до своєї статті (що також доводить О. Федорук [22, 74]), автор саме й зацентрував на проблемі духовної неспорідненості двох народів, із чим, власне, і пов’язував головну причину виникнення труднощів відтворення свого роману російською мовою.

те, що самопереклад не можна вважати варіантом оригінального тексту. З огляду на зміни ціннісного та мовно-стилістичного поля, у яке потрапляє прототекст, вважає учений, автопереклад варто кваліфікувати як переклад [19, 187].

П. Куліш наголошував: “Перечитывая написанные главы, я чувствовал, что читатели не получают из моей книги верного понятия о том, как отразилось бывшее в моей душе, а потому не воспримут вполне и моих исторических и христианских убеждений <...> я должен был оставить общий литературный путь и сделать поворот на дорогу, едва проложенную и для такого произведения, как исторический роман, представляющую множество ужасающих трудностей” [8, 475].

Прикметне у зв'язку із цим відтворення в російській “Чорній раді” сприйняття героями природи. Кулішеві доводилося акцентувати в автоперекладі, на відміну від оригіналу, на своєрідності властивого українському народові відчуття природи, пов'язуючи її з національним менталітетом, історією, віруваннями, традиціями: “...величественная картина ночи поселила в уме украинца ряд благочестивых и поэтических мыслей <...> звезды представляются в воображении украинца человеческими душами... Если покатится по небу и погаснет падающая звезда, украинец заключает, что погасла жизнь какого-нибудь человека, и усердно перекрестится, прося Бога отпустить ему грехи его” [13, 94-95].

Принципово важливе в цьому контексті те, що труднощі відтворення духу й тону оригіналу П. Куліш пояснював не лише національними особливостями характеру та світосприйняття українського й російського народів, що відображають, відповідно, їх мови (осмислюючи автопереклад як вид літературного білінгвізму у психолінгвістичному аспекті), а й порушував питання про виняткову роль рідної мови у процесі художньої творчості (розглядаючи самопереклад і як проблему естопсихологічну). “Дело тут не в одной разности языков, – завважував письменник, – дело в особенностях внутренней природы, которые на каждом шагу оказываются в способе выражения мыслей, чувств, движений души, и которые на языке, не природном автору, выразиться не могут” [8, 475].

Це вповні узгоджується з висновком Р. Гром'яка, який наголошує на тому, що літературно-критична діяльність П. Куліша була “за своїм методом не етнографічною, а суб'єктивно-психологічною чи радше психолого-естетичною” [3, 95]. Додамо, що цьому суттєво сприяло освоєння письменником проблем перекладу та самоперекладу, як на теоретичному рівні, так і на практиці.

Показово, що П. Куліш на матеріалі повістей Г. Квітки-Основ'яненка обґрунтовував і концептуальну тезу про мову як важливу складову художнього твору, що безпосередньо впливає на естетичне враження реципієнта: “Повести Квитки представляют теплую, простосердечную живопись нравов наших поселян, и очарование, производимое ими на читателя, заключается не только в содержании, но и в самом языке, котрым они написаны... Как в песне музыка, так в книге язык есть существенная часть изящного произведения, без которой поэт не вполне действует на душу читателя” [8, 468]. До речі, близькі Кулішевим міркуванням і слова російського перекладача “Солдатського портрета” В. Даля: “Не смею даже советовать никому братья за перевод повестей Основьяненко на русский; это также вышла бы переводня, а не перевод. Их надобно читать в подлиннике <...> и тешиться, и радоваться неподражаемою простотою оборотов и выражений” [див.: 24, 124].

Не випадково П. Куліш акцентував на тому, що в перекладі постійно порушується збережений в оригіналі гармонійний зв'язок між мовою і предметом [8, 470]. Саме цей закон, вважав критик, лежить і в основі того, що

в усіх літературах кожний самобутній письменник має свою особливу мову, яка відповідає одному йому властивому погляду на життя, складу розуму, порухам серця [8, 470]. До речі, Кулішевий висновок промовисто підтверджував і Г. Квітка-Основ'яненко, котрий зізнавався у листі до П. Плетньова від 15 березня 1839 р.: “Я не можу по-нинішньому писати виробленим складом, підібраними виразами і завжди буду збиватися на свій тон малоросійський <...> залазитиму на ходулі і від невміння ними керувати, захитаюсь і впаду” [7, 90].

Думки автора “Чорної ради” не втрачають своєї актуальності й нині. Зосібна Ю. Оболенська надає великої ваги ідіолекту художника слова і вважає, що “самобутньому художнику часто буває не під силу позбавитися навіть на деякий час його власного “робочого інструменту” [17, 132]. У зв'язку із цим дослідниця обґрунтовує тезу про вимушену необхідність, яка постає перед письменником-білінгвом при використанні іншої мови, а саме створення “іншого інструменту”, другого ідіолекта. У процесі перекладу відбувається взаємодія двох ідіолектів – ідіолекта автора та ідіолекта перекладача, яку помилково було б зводити до неусвідомленої (чи механічної) підміни одного ідіолекта національної мови (мови оригіналу) іншим, перекладацьким [17, 134]. Поширюючи свій висновок і на явище автоперекладу, Ю. Оболенська звертається до творчості В. Набокова як двомовного письменника та його теоретичних міркувань, викладених у передмові до російського видання роману “Другие берега”. “Переходя на другой язык, я отказывался таким образом не от языка Аввакума, Пушкина, Толстого... – или няни, русской публицистики – словом не от общего языка, а от индивидуального, кровного наречия. Долголетняя привычка выражаться по-своему не позволяла довольствоваться на новоизбранном языке трафаретами,” – писав автор, згадуючи про психологічний дискомфорт, який спровокували “чудовищные трудности предстоявшего перевоплощения, и ужас расставанья с живым, ручным существом” [15, 18]. Показова й набоківська самооцінка власного автоперекладу, яка, до речі, багато в чому перегукується з Кулішевою: “Предлагаемая русская книга относится к английскому тексту, как прописные буквы к курсиву, или как относится к стилизованному профилю в упор глядящее лицо” [15, 18-19].

Прикметно, що з підходами сучасних перекладознавців, зокрема й Е. Сепіра, що враховують психолінгвістику у вивченні окреслених проблем [20], повністю тотожна думка П. Куліша, який, випереджаючи свій час, осмислював явище самоперекладу (та письменницького білінгвізму загалом) крізь призму психології творчості: “Замечателен тот факт, – писав український митець слова, – что один и тот же писатель, производя на читателей неотразимое впечатление малороссийским языком, оставлен ими без внимания на великорусском. Здесь мы видим доказательство, какая тесная связь существует между языком и творящею фантазией писателя и в какой слабой степени передает язык другого народа понятия, которые выработались не у него и составляют чужую собственность” [8, 469].

Отже, Кулішеві погляди на автопереклад, з виразним акцентом на проблемі міжкультурної взаємодії, що знайшли підтвердження у міркуваннях його сучасників, насамперед Г. Квітки-Основ'яненка, та залишаються актуальними у контексті перекладознавчої думки наступних епох, зокрема й нині (настійно сигналізуючи про перспективність подальшого дослідження такого складного міжмовного і міжлітературного феномену в психолінгвістичному та естопсихологічному аспектах), промовисто засвідчують, що саме з іменем автора “Чорної ради” варто пов'язувати питання першовитоків осмислення означеної наукової проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Афанасьев-Чужбинський О.* Критика. Ластовка, собрание сочинений на малороссийском языке // *Історія української літературної критики та літературознавства.* Хрестоматія: У 3 кн. – К.: Либідь, 1996. – Кн. 1. – С. 105-111.
2. *Грицик А.* Глобалізація: діалог культур чи уніфікація? // *Грицик А.* Українська компаративістика: концептуальні проєкції. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – С. 30-35.
3. *Гром'як Р.* Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). – Тернопіль: ПІДРУЧНИКИ & ПОСІБНИКИ, 1999. – 224 с.
4. *Зорівчак Р.* Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). – Львів: Видавництво при Львівському державному університеті, 1989. – 216 с.
5. *Кальниченко О.* Автопереклад як перекладознавча проблема // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету.* Серія “Міжмовна та міжкультурна комунікація”. – Т. 1. – № 1. – К., 2011.
6. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу: Навч. посібник. – К.: Юніверс, 2003. – 280 с.
7. *Квітка-Основ'яненко Г.* Лист до Плетньова від 15.03.1839 // *Історія української літературної критики та літературознавства.* Хрестоматія: У 3 кн. – К.: Либідь, 1996. – Кн. 1. – С. 89-90.
8. *Куліш П.* Об отношении малороссийской словесности к общерусской (Эпилог к “Черной раде”) // *Куліш П.* Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 458-476.
9. *Куліш П.* Примітка до байки “Гоголь и Ворона”. – Основа. – 1861. – № 10. – С. 162.
10. *Куліш П.* Простонародность в украинской словесности // *Куліш П.* Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 522-531.
11. *Куліш П.* Примітка до байки “Гоголь и Ворона”. – К.: Основа. – 1861. – № 10. – С. 162.
12. *Куліш П.* Простонародность в украинской словесности // *Куліш П.* Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 522-531.
13. *Куліш П.* Черная рада. Хроника 1663 года. – Русская беседа. – 1857. – Кн. 6. – С. 50-108.
14. *Куліш П.* Чорна рада. Хроніка 1663 року // *Куліш П.* Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 6-155.
15. *Набоков В.* Другие берега. – М., 1989.
16. *Новикова М.* Национальный менталитет, межкультурные контакты и перевод // *Міжнародна конференція “Переклад на межі XXI століття: історія, теорія, методологія”: Тези доповідей.* – К., 1997. – С. 46-47.
17. *Оболенская Л.* Художественный перевод и межкультурная коммуникация. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 262 с.
18. *Погинайко О.* Автопереклад як особливий вид перекладу. – Наукові записки національного університету “Киево-Могилянська академія”. – К., 2007. – № 12. – Т. 72: Філологічні науки.
19. *Попович А.* Проблемы художественного перевода. – М.: Высшая школа, 1980. – 200 с.
20. *Сетиф Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993.
21. *Тетеріна О.* Пантелеймон Куліш: менталітет і автопереклад // *Вісник Київського інституту “Слов'янський університет”.* Вип. 3. Філологія. – К., 1999. – С. 196-201.
22. *Федорук О.* До історії тексту статті П. Куліша “Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Эпилог к “Черной раде” (з додатком цензурних документів) // *Слово і Час.* – 2015. – № 2. – С. 71-84.
23. *Фінкель О. Г.Ф.* Квітка-Основ'яненко – перекладач власних творів // *Протей: Перекладацький альманах.* – Х., Вид-во НУА, 2006. – Вип. 1. – С. 400-438.
24. *Фінкель О. Г.Ф.* Квітка-Основ'яненко як перекладач власних творів: Дис. на здоб. наук. ступ. кандид. філол. наук. – Х., 1939. – 109 с.
25. *Фінкель А.* Об автопереводе // *Теория и критика перевода.* – Л., 1962. – С. 104-125.
26. *Хасан І.* Janglisap: національні літератури в добу глобалізації // *Літературна компаративістика.* – Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. – Ч. II. – К.: ВД “Стилос”, 2011. – С. 431-444.
27. *Швейцер А.* Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 216 с.

Отримано 24 червня 2015 р.

м. Київ